

MÉG EGYSZER MAGYAR LÁSZLÓRÓL

Biernaczky Szilárd

kandidátus, ny. egyetemi docens,
a Magyarországi Afrika – Dél-Afrika Társaság elnöke
biernaczky.szilard@munduspress.hu

A. Gergely András az *Afrika Tanulmányok* c. folyóiratban gyakran ismertet kiadványokat. Ugyanakkor minden afrikai témájú könyv ismertetésekor hangsúlyozza, hogy ő nem afrikanista. Ezt megteszi Sebestyén Éva nemrégiben megjelent monografikus kötetéről (2008a) közölt recenziója (A. Gergely, 2009, 70–72.) elején is. Majd – ugyan az ismertetett mű hatása alatt kicsit talán túlrájozva Magyar László kalandorságát, illetve életútja „átláthatatlanságát” – a fontos mozzanatokra és összefüggésekre érzékeny társadalomtudós alaposágával méri fel a munka eredményeit.

Magunk is csatlakozunk ahhoz a megállapításához, hogy a kötet új fejezetet nyit a jeles magyar autodidakta néprajztudós, etnológus, terepmunkás, társadalomtudós, földrajzi felfedező és térképész életművének (életének és tudományos eredményeinek) megismerésében. Még ha hozzá is kell tennünk, e könyv megszületése igen sokáig váratott magára. Hiszen mi, szakmai kutatótársai ugyancsak igen régóta vártuk megjelenését, megkockáztatva, hogy Sebestyén Éva nem húsz, hanem még több éve eredt a Szombathelyről elszármazott sorhajóhadnagy nyomába. Vagyis annak a Magyar Lászlónak a nyomába, akit mellesleg távollétében, 1858-ban nagyjelentőségű könyve hatására a magyar Akadémia tagjává választottak.

Jelen sorok írója nem teheti meg, hogy azt állítsa, nem afrikanista, így kénytelen a közvetlen szakmai elvárások szempontjából szemügyre venni ezt a monográfiát. Mégpedig nem tévesztve szem elől azt a másik kötetet sem, amelyet ugyancsak a szerző gondozott, és amely a családnál több mint százötven éven át megőrzött iratok hiteles átírását teszi közzé (2008b) nem kevés tanulsággal szolgálva. De teszi ezt azért is, mert nincs értelme mindazokat a pozitívumokat újjólag (bárha ténnyel, ugyan talán kicsit más, inkább etnológus szemszögből végezné el) megvilágítani, amelyeket már az előtte szóló hosszasan és részletesen feltárt.

Előrebocsátjuk, hogy jelen írásmunka közlője ugyanakkor elsősorban nem kritikai meglátásokat akar megfogalmazni (bár előljáróban néhány fontos problémára, illetve kisebb ellentmondásokra kénytelen felhívni a figyelmet). Inkább arról szeretne szólni, hogy a Sebestyén Éva kezéből kikerült két új kötet milyen távlatokat nyit a kutatásban, milyen ezután elvégzendő lényeges és fontos tudományos feladatokra irányítják rá a figyelmünket.

Torday Emil esetében kristálytisztán tudjuk, hogy bár kis híján ott maradt, amikor utolsó útja végén egy orrszarvú súlyosan megsebesítette, három hosszabb, mondhatni több éves, afrikai kutatóutat valósított meg

1900 és 1909 között. Magyar László esetében ez a kérdés is tisztázatlan. Jól mutatja ezt, hogy maga Sebestyén Éva is az egyik kötetben *négy* (2008b), a másik kötetben (2008a) viszont *hét* útról beszél. Az ELTE Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívumában található egy „posztumusz” írás (m. s.), amely Véber Károly, a Corvina egykori irodalmi igazgatója, Magyar könyve modern kiadásának szerkesztője tollából származik. E cikkben annak szerzője *tizenegy* utat különböztet meg Magyar László Angolában töltött tizenhét esztendeje keretén belül. Úgy véljük, ez az ellentmondás feloldásra vár. Kétségtelen, hogy az egyes expedíciós vagy kutatóutak korszakolása önmagában csak formai kérdés, azonban (elsősorban a fennmaradt kötet és az útinaplók, illetve más írások és levelek alapos elemzése útján) olyan összefüggésekre is bukkanhatunk esetleg menet közben, amelyek pontosabbá tehetik Magyarinak az egyes népekkel való kapcsolatát, földrajzi felfedezéseinek helyét, idejét és „helyességét”.

Ami további apróbb megjegyzéseinket illeti, az egyik filológiai természetű. Mindkét kötet nagy számban tartalmaz dokumentumközléseket, részben Magyar írásait, leveleit, részben pedig rá vonatkozó leveleket, feljegyzéseket. A monográfia esetében, úgy tűnik, az elrendezés módja áttekinthetetlenné teszi az egyébként nagy értékű dokumentumanyagot, amelyet persze a választott szedéstükör típusa is nagyban ront. Érthetetlen viszont a másik kötet esetében, hogy a három, naplónak nevezett írásból miért csak az első kettő korábbi kiadásának adatolása történik meg, a harmadik esetében csak máshonnan tudunk tájékozódni, miről is van szó (lásd: *Kirándulás Kámba és Oukanyama országokba*, 1857).

Talán még azt is meg kell említenem: némileg meglepetéssel érzektem, hogy míg

a Magyar-írásokat közlő kötet előszavában szó esik arról, hogy Magyar László a pesti piarista gimnáziumba iratkozott be, arról viszont már, hogy később Kalocsán járt középiskolába, megfélekedzik a monográfia szerzője (Szabadkáról is egy odavetett fél mondat szerepel). Krizsán László ezzel szemben kiadatlan kötetében (*Kalocsa a magyar Afrika kutatás történetében*) a következőket írja:

„Az 1831-32-es tanévtől Magyar László a Kalocsai Piarista Gimnázium harmadik osztályának tanulója. A gimnázium első két osztályát vagy magántanulónként, vagy az apja szolgálati helyének környékén akkor létező gimnáziumok egyikében végezte... Négy Kalocsán töltött esztendő után, apja ismét új környezetbe kényszerítette. Ismeretlen okokból, a gimnázium utolsó két esztendjét Szabadkán kellett elvégeznie...” (Krizsán, m. s. [1982], 9., 11.)

Nem kétséges, hogy Krizsán „értelmezése” is tartalmaz bizonytalan pontokat, de a kalocsai évek talán több figyelmet érdemelnének. Megjegyzem, értem a szerző szándékát, hogy elsősorban a megoldhatatlan biográfiai rejtélyeket igyekszik feltárni elmefuttatásában, de azért eközben a lyukas életrajz létező tényeit is ismertetni kell. Különben a dolog egész egyszerűen nem követhető. (Tegyük mindehhez hozzá, Magyar László középiskolai éveire vonatkozóan Sebestyén Éva a monográfiában is igen szűkszavú ismereteket közöl.)

Másik megjegyzésünkben pusztán csak annyit fogalmaznánk meg, kissé hiányoltuk a Magyar Lászlóra vonatkozó szakirodalom sokkal szélesebb körű és részletesebb felmérését. A magyar forrásműveket illetően is sok minden hiányzik mindkét kötet bibliográfiájából, az internet segítségével pedig meg lehetett volna tenni az első lépéseket a magyar kutató nemzetközi recepciójának felmérésé-

hez. (Megjegyezzük, saját adatgyűjtésünk háromszor–négyyszer több forrásmunkát tartalmaz, mint ami a két kötet kissé soványra sikeredett bibliográfiájában található. Jóllehet Nemerikényi Zsombornak az interneten felkelhető, majd kétszáz tételes bibliográfiáját még nem dolgoztuk fel teljes egészében.)

Visszatérve azonban a Magyar László-művekhez, azt kell mondanunk, végül is (és erre irányult figyelmünk már az előzőekben tett megjegyzések során is): amennyire a két kötet elsőrendű értéke a szövegforrások közreadásából származik, éppen ebből következik mindaz, ami most már, Sebestyén Éva feltáró munkája nyomán, a szaktudomány számára teljes egészében világossá lett. Magyar László életművének érdemleges, néprajzi/etnológiai, mi több, folklorisztikai, földrajzi-térképészeti, illetve társadalom- és tudománytörténeti értékelése csakis a fennmaradt tudományos, illetve tudományos igényű írások teljes számbavétele és kritikai kiadása útján lehetséges.

Tudjuk ugyanakkor, hogy annak idején például Krizsán László és az életét Angliában leélő Listowel Judit (1903–2003) szorgalmazta az Akadémiai Kiadónál a 19. század e jeles magyar Afrika-kutatója egyetlen monografikus alkotásának (1857) angol nyelvű megjelenítését. Bár kétségtelen tény, a létező német nyelvű és Magyar László nemzetközi ismertségét megalapozó kiadás alapján a művet már a 19. században nagyobbrészt lefordította angolra a nagyhírű brit etnológus: Sir Richard Francis Burton (1821–1890), a fordítások kézírata egyébként megtalálható a Burton hagyatékát őrző archívumban (Metcalf Collection, Huntington Library, Oxford). A Krizsán és Listowel Judit által szorgalmazott kiadás azért akadt el, mert úgy tűnt, nem oldható meg az egykori hely- és népvnevek beazonosítása

(összevetése és pontosítása a mára kialakult helyzet ismeretében). Úgy véljük azonban, hogy ennek mára már eljött az ideje. S ha azóta (Magyar angolai tartózkodása óta) a számtalan helyi háború miatt össze is kuszálódott az egykoron portugál gyarmatot képező afrikai ország népességföldrajzi arculata, város-, hely-, illetőleg földrajzi nevei pedig jelentősen módosultak is, nemzetközi dokumentációk alapján ez a feladat elvégezhető.

A kritikai kiadás másik fontos szempontja lehet végre számba venni, mennyi és milyen írással is állunk szemben Magyar László esetében (a tudományos, illetve tudományos igényű írásokról van szó, külön kérdés a Magyar László-levelek feldolgozása, amelyekben ugyancsak számos fontos tudományos megállapítás rejtezik). E kritikai sorok írója a saját forrásai alapján megpróbált egy többé-kevésbé teljesnek tűnő listát összeállítani – kronológiai rendben (hiszen az időrend a kritikai kiadás alapvető kiindulási szempontja, ennek alapján világosan átláthatóvá válik az életút és a munkásság folyamatossága). A (sajnos) nem túl hosszú lista, úgy gondolom, talán belefér ennek az írásnak a kereteibe is (lásd a cikk végén elhelyezett függelék!). A Magyar-műveknek eme jegyzéke tartalmazza mindazon tételeket is, ahol nem egészen világos, hogy a közlemény egyértelműen a jeles Afrika-kutató kéziratát tartalmazza-e, vagy pedig valamely Magyartól származó írás ismertetésére, kivonatolására kerül sor.

A listával kapcsolatosan megjegyezzük (jelezve persze, hogy a 20. századi publikációk, Thirring Gusztávot leszámítva, utánközlések), további feladat az esetleges átfedések, ismétlések, azonosságok felderítése. Ezt mi magunk itt nem végeztük el.

A Magyar László-kutatás kibontakozásának, illetőleg a fennmaradt művek, írások

kritikai kiadásának talán legérdemibb kérdése az eredeti szövegek felderítése, illetőleg a Hunfalvy János és mások által elvégzett stilisztikai módosítások (mi több, helyenkénti erőteljes átírások és elhagyások) megszüntetése és az eredeti írásalakok visszaállítása. Annak idején Krizsán László többször kérte tőlem, próbáljunk pályázaton támogatást nyerni ahhoz, hogy az 1857-es nagymonográfia szövegét visszaállítsa az eredeti formába (a kézirat az Akadémiai Könyvtár kéziratárában megtalálható). Ő egyébként néhány más szöveg esetében ezt a munkát el is végezte (Krizsán, 2003, 2004).

Am nyíltan és őszintén el kell itt mondanunk, hogy még talán a Krizsán László halála (2006) előtti időkből (talán 2002 tájékán) egyszer ezt a problémát felvettem Sebestyén Évának, aki azt állította, hogy nem olyan jelentősek és érdemiek ezek a változtatások, hogy célszerű volna foglalkozni velük. Megvallom, én magam akkor ennek nem néztem utána. Látva azonban most a családától előkerült szövegű iratokat, azt kell mondjam, Sebestyén Éva álláspontját éppen a saját maga által közölt, nagy gonddal közreadott írások teszik tarthatatlanná. Szeretnénk itt éppen annak a harmadik naplónak a záró részéből venni egy idézetet, amelynek az adatolását egyébként az előbbiekből már hiányoltuk. A részletben egy a korabeli ízlés számára kétségkívül nehezen megemészthető szokás leírására kerül sor. Lássuk előbb az általunk átírtnak minősített változathoz származó részletet a Hunfalvy által gondozott 1857-es kötetből (*Dél-Afrikai levelei...*):

„...Fő ünnepeik: az úgynevezett Jeluwa és Fundura. Az első, midőn egy bizonyos időben az évben, marhanyájuk messze legelőiről mustáltatásuk végett az országba jönnek. – A másik: egy felette pajkos cerimonia, midőn t. i. az egész

országból összejönnek azon leányok, kik már férjhez menni kívánnak.

Barbár ceremonia után, a tisztának talált leányok, mint asszonyok fonják be hajainkat, s egy egész hónapon, magokat a legnagyobb kicsapongásoknak adják át.

Ugyanis: ezen új asszonyok? egy kis szalma kosárkában, apróna tört veres takula faport hordanak magokkal, melyet az általok kívánt férfiak homlokára hintenek, ez egyetlen szót mondván: Kalume-jetu! (barátom vagy) mire, az ily módon megtisztelt férfi, a kegyes porhintőt elfogadni, vagy ellenesetben vonakodását bizonyos mennyiségű ajándékkal kell megváltani.

Az ünnepély végeztével, kiki a fejedelem udvarába megy, s onnan tüzet hoz magával, melyet az ekként nyer völegény házába visz, azzal gyújtván fel első tüzet saját házi boldogságának.” (Dél-Afrikai levelei..., 1857, 94.)

Hogyan fogalmaz valójában Magyar László, és mit is ad elő igazából:

„...Fő ünnepeik az úgynevezett Jeluwa és Fundura, az első, a időn amarhacsordák egy bizonyos időben, esztendőként a messze legelőkről a mustra végett az országba bejönnek. A másik egy felette pajkos ceremónia, amidőnt esztendőként az egész országból ezen ünnepre a fővárosban járulnak kmndazon leányok, kik már a hónapi tisztulást tapasztalva férjhez mnni kívánnak, hol egy nagy téren a földön hanyatt fekvő a sok arra rendelt mesterektől szeméremtestek körül kis hasukon incízió által bizonyos jelek ágatnak, amidőn a vérző sebekbe egy vegetál port kevernek, mely által, a vágások hamar begyógyulva, azok a bőrön jól felemelkedve tűnnek elő.

Jaj azon leányoknak, ki ezen alkalommal terhesnek találtatik, mert az szétdarabolva azonnal halálra ítéltetik. Ezen barbár operáció után, ahová a bejárás mindenkinek szabad, a

leányok hajukat kibontva a már leírt módon mint asszonyok fonják, amelyre azok egy hónapon keresztül a legnagyobb kicsapongásoknak adják magokat által.

Az új asszonyok egy kis szalmakosárkában apróra tört veres takulaport hordoznak, útközben a férjfi, aki nekik megtetszik, azt egy ily szípat porral homlokba megdöröglik, mondván: „Kahumegetu” = „barátom vagy”. Amelyre a férjfi véle elhálásra köteles, ellenkező esetben egy bizonyos mennyiséget fizet. Mindezeknek vége lévén, a fejedelmi udvarban tüzet véve avval hazamennek, hol már most kötelesek azon tüzzel élni, és azt, amidőn férjhez mennek, a völegény házába vinni.” (Sebestyén, 2008b, 82.)

Ha idézeteinket összevetjük, természetesen érzékelhetjük, hogy az elírások, betűtévesztések kiigazítása helyénvalónak látszik. Azonban legyünk őszinték, félreértelmezések egész sorozatát bogozhatjuk ki a Hunfalvy által átigazított szövegből. Hogy elhagyja a nők megmetszésének tényét, az a korabeli ízléshatárok miatt szinte nyilvánvaló. De csak ha az utolsó bekezdésre figyelünk is: Hunfalvynál az első alkalmi szerető egyúttal férjje válik, noha Magyar László szövegéből világosan kitűnik a szigorú distinkció. A megmetszett leánynak a tüzet folyamatosan táplálnia kell, amelyet majd egykori völegénye (és nem a mostani alkalmi szeretője) házába kell elvinnie. (Mellesleg hasonló szokást, kamaszlányok szüzessége elvesztésének rituális ünnepét idézi fel Leni Riefenstahl híres nuba – Nyugat-Szudán – fotóalbuma is a nuba lányokkal kapcsolatban, ahol nyilvánvalóan nem férjek, hanem első, alkalmi szeretők megválasztására kerül sor!)

Újól megállapíthatjuk tehát, hogy a két szöveg nemigen fed egymást, illetőleg és vélhetően Hunfalvy a korabeli ízlést, közgondolkodást, mi több, erkölcsi felfogást ismer-

ve, nem merte Magyar eredeti szövegét betűhív módon, teljes egészében közzétenni.

Utolsó gondolatsorunk a jövőbe vezet. Magyar László életműve csak akkor nyeri, nyerheti majd el méltó helyét a hazai és a nemzetközi tudományosságban, ha a kívánatos kritikai kiadás megvalósítása nyomán sorra kerül a művekben közreadott afrikai ismeretanyag mindenoldalú vizsgálatára. Tehát el kell végezni a néprajzi, folklorisztikai, társadalom-néprajzi (az első lépés e tekintetben Ecsedy Csaba tanulmánya volt [Ecsedy, 1969]), másrészt a földrajzi, térképészeti, népességföldrajzi, történelmi (lásd a rabszolga-kereskedelem problémakörét!) stb. adatok számbavételét, értékelését, összevetését az általa meglátogatott területekre eljutó korabeli vagy valamivel későbbi terepmunkások, kutatók eredményeivel. Illetve ezzel egy időben széleskörű tájékozódás nyomán fel kell tárni a magyar felfedező és kutató hazai (ez a könnyebb) és nemzetközi recepcióját (kiindulásul feltárva, mely Magyar-művek és milyen nyelveken váltak megközelíthetővé Nyugat-Európában egykor és napjainkig).

Szembe kell itt néznünk egy áldatlanul elmergesedett tegnapi szakmai vitával is. Ugyanis Balázs Judit méltán emlegeti egy nemrégiben Krizsán Lászlóról írt megemlékezésében, hogy teljesen érdemtelenül érte oly sok támadás őt azért, mert felvetette Magyar László és az ún. szűkülő rabszolgapiacok kérdését. Az áldatlan vita ellenpólusát az azóta elhunyt kutatók, Ecsedy Csaba és Füssi Nagy Géza mellett még Sárkány Mihály néprajzos-kulturális antropológus trió alkotta. Nem kívánjuk itt most ismertetni sem a kérdéskört, sem a vitát (mellesleg maga Sebestyén Éva is egy helyütt, bár furcsállkodva, kiemeli, hogy Magyar egyik magyarul elsőként megjelent írása éppen a rabszolga-kérdéssel kapcsolatos

megfigyeléseit teszi közzé, és az milyen nagy figyelmet keltett a korabeli Magyarországon és Ausztriában). Azonban záró megjegyzés-ként szeretném hangsúlyozottan felhívni a figyelmet arra, hogy az általunk összegyűjtött és Magyar László nemzetközi recepciójára vonatkozó nemzetközi szakirodalomban minduntalan és újabban is felbukkan a magyar kutató kapcsán a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgapiacok témaköre. Vagyis úgy

gondolom, ezt a problémát is érdemes volna most már alaposabb tájékozódás és nagyobb objektivitás jegyében újra körüljárni.

Kulcsszavak: *Afrika népnajza, magyar Afrika-kutatás, magyar afrikánisztikai tudománytörténet, Magyar László művei, a Magyar László-életmű kritikai kiadása, a Magyar László-életmű kutatásának lehetséges útjai*

Magyar László műveinek bibliográfiája

(1852): Aics József: Magyar László utazó Afrikában. *Magyar Hírlap*. ápr. 29, máj. 2, 4, 5.
 (1854): Naplóm Dél-Afrika belsejébe tett utazásomról. *Pesti Napló*. 226, 227, 232, 234, 236, 238, 243. szám, febr.
 (1855): Magyar László: Résumé des voyages exécutés dans l'Afrique Australe de 1849 à 1857. *Nouvelles annales de voyages de la Géographie, de l'Historie et de l'Archéologie*. tom I., 5–45.; 129–81.
 (1856): Magyar Ladislaus Amerigo: Carta ao Governador de Benguella, sobre o interior da Africa Austral, Gambos, 21 de Março de 1853, *Boletim e Annales do Conselho Ultramarino* (Lisboa). 1856, 2., parte não oficial, série I., 237–240. Magyarul: Thirring Gusztáv (ford.): *Földrajzi Közlemények*. xvi, 333–344. o
 (1856): Magyar Ladislaus. *Pester Lloyd*. 84.
 (1857): *A Camm-Dzsamba és a S. Nicolau folyók közének természeti viszonyairól*. 1857. június 25, portugál nyelvű kézirat, Angolai Történelmi levéltár, Benguelai Kormányzóság Iratai, Polgári Ügyek, No. 131. (Krizsán László adata)
 (1857): *Délafrikai levelei és naplókivonatai*. kiadta: Hunfalvy János a magyar akadémia költségén, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 92 old. + 1 térkép. (*Éltem rövid kivonata*. 14–18., *Magyar László felhajtása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamán a fáró-szangói kataraktáig*. . . 26–50. Németül: *Petermann's Geographische Mitteilungen*. 1857, 184–191., *Kirándulás némely középafri-*

kai országokba. 51–59., *Kirándulás Kámbe és Oukanyáma országokba*. 60–92.)
 (1858): Rövid vázlat a Kunéne és Kubangó folyamok között elterülő tartományokról. In: Thirring Gusztáv (1937): *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásai*. Kilián, Budapest, 161–164.
 (1858): *Utazás Dél-Afrika belsejében – Magyar László által*. első könyv, kézirat, MTA kéziratára, 13/1858, földr. (lásd: 1859)
 (1859): *Délafrikai utazásai 1849–57. években*. Szerkesztette Hunfalvy János. Emich Gusztáv nyomtatása, Pest, 464 old. + 8. tábla.
 (1859): *Reisen in Süd-Afrika in den Jahren 1849 bis 1857*. (szerk.) Johann Hunfalvy, Pest – Leipzig, Lauffer & Stolp, (új kiadása: 1973, Mendeln, Kraus Reprint, XII + 450 old.)
 (1859): Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál Országokról. *Akadémiai Értesítő*. 11, 921–941. (németül lásd 1960)
 (1859): Magyar László székfoglalója az MTA-ban. *Budapesti Szemle*. 7, 378–381.
 (1860): Ladislaus Magyar's Erforschung von Inner Afrika. Nachrichten über die von ihm in den Jahren 1850, 1851, 1855 bereisten Länder Moluwa, Moropu und Lobal. *Petermann's Geographische Mitteilungen*. 227–237., 10. tábla
 (1862) A délafrikai Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata. *Akadémiai Értesítő*. 3, 1, 254–268.
 (1863): M. L. közleménye a délafrikai Munda-

- Evambo, Lungo és Kapota tartományokról. *Budapesti Szemle*. 17, 157–160.
- (1863): *Afrika. Du Chaillu, Paul Belloni – Magyar Ladislaus – Andersin, Charles John: Die neusten Entdeckungsreisen an der Westküste Afrikas.* (Bearb.) Hermann Wagner. Leipzig (OSZK: 32.634/3)
- (1866): Rövid vázlat a Kunéne és Kubangó folyamok között elterülő tartományokról, kivonatolva, *Budapesti Szemle*. Új folyam, 6, 32–35.
- (1895): Magyar László amerikai útiterve. *Budapesti Szemle*. 82, 6–12.
- (1926): *Magyar László utazása a délafrikai Bihé országba*. Pallas, Budapest. (OSZK: 17.564/10) (ua.: Danubia, Wien, 1907, OSZK: 822.011)
- (1927): Magyar László (Egy délafrikai felfedező-utazó élete). Országos Közművelődési Tanács, Budapest (OSZK: 199.338)
- (1937): Magyar László kiadatlan (vagy csak kivonatosan közzétett) levelei és írásai. In: Thirring Gusztáv: *Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez. Magyar László kiadatlan írásaival*. Kilián, Budapest, 123–164.
- (1975): Moluva és ka-lobár szójegyzék. In: Krizsán László: „Homo Regius” Afrikában. Emlékezés David Livingstone halálának 100. évfordulójára. *Tanulmányok a fejlődő országokról*, 78. (függelék) MTA Afro-Ázsiai Kutató Központ, Budapest, 35–38. (angol nyelven is)
- (1978): Magyar László (1818–1864): Dél-afrikai utazások. Vál. és bev. Ecsedy Csaba. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Messzi népek magyar kutatói*. 1. köt. *A Magyar Néprajz Klasszikusai* Gondolat, Budapest, 216–263.
- (1985): *Magyar László afrikai utazásai*. Vál., szerk. és jegyz. Véber Károly, előszó: Krizsán László. *Régi Magyar Utazók*. Panoráma, Budapest,
- (2008) *Magyar László: Útinaplója és levelei Afrika belsejéből*. Közreadja: Sebestyén Éva. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest

IRODALOM

- A. Gergely András (2009): Kutatókaland Magyar Lászlóval (Sebestyén Éva könyvéről). *Afrika Tanulmányok*. III, 2, 70–72.
- Balázs Judit (m. s.): Krizsán László (1929–2006). 1–4. (In print: *Afrikakutatás 2005–2008. évkönyv*).
- Ecsedy Csaba (1969): Magyar László: 1818–1864. *Ethnographia*. 53, 4, 557–564. • http://www2.arcanum.hu/ethnographia/opt/a100602.htm?v=pdf&za=start_f Angolul: Ecsedy Csaba (1984): An African Hungarian: László Magyar (1818–1864). *Africana Budapest*. 1, 9–23.
- Krizsán László (2003): Magyar László kongói útinaplójának betűhű szövege. *Vasi Szemle*. 1, 3–20.
- Krizsán László (2004): Magyar László hitelesen, I. és II. rész, *Vasi Szemle*, 1, 77–86., 2, 180–191.
- Krizsán László (m. s. [1982]): *Kalocsa a magyar Afrika-kutatás történetében*. Okmányok és tanulmányok. 335 gépelt old.
- Nemerékényi Zsombor (2007?): Források (OTKA-jelentéshez) • <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/nemerkenyi/magyar1.htm>
- Nemerékényi Zsombor (2007?): *Magyar László munkásságának értékelése, térképészeti, földrajzi és kulturális-antropológiai elemzés alapján* (OTKA jelentés). <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/nemerkenyi/magyar3.htm>
- Riefenstahl, Leni (1976): *Les Nouba des hommes d'une autre planète*. Éditions du Chêne, Paris (több más nyelven is megjelent)
- Sebestyén Éva (2008a): *Kaland és kutatás Afrikában. Magyar László életmája*. ELTE Eötvös, Budapest
- Sebestyén Éva (szerk.) (2008b): *Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből*. Balassi–Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
- Véber Károly (m. s.): Újabb adatok Magyar László afrikai éveire (In print: *Afrikakutatás 2005–2008. évkönyv*).